

Diana Maksimiuk

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku

e-mail: dmax@gazeta.pl

telefon: +48 85 664 57 69

DOI: 10.15290/mhi.2015.14.02.03

Z działalności Komisji KC PZPR do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego w 1957 r. Przyczynek do badań nad wpływem PZPR na wymiar sprawiedliwości*

SUMMARY

From the Activity of the Polish United Workers' Party's (PZPR) Central Committee's Commission on the Administration of Justice, Public Safety and Order in 1957. Monograph on the Research of the PZPR's Influence on the Administration of Justice

The Polish United Workers' Party strived to control all areas of life in the state. So the administration of justice was not an exception. This Party influenced the judiciary using various mechanisms, i.e. personnel policy, legislation and law enforcement. It created an executive apparatus for this purpose. In the years 1957–1959, it was the PUWP Central Committee's Commission on the Administration of Justice, Public Safety and Order.

Key words: Polish United Workers' Party, justice, judiciary

Słowa kluczowe: Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, sprawiedliwość, wymiar sprawiedliwości

W ostatnich latach widoczny jest wzrost zainteresowania Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą (PZPR) jako przedmiotem badań historycznych, o czym świadczą nowe publikacje ukazujące się na rynku wydawniczym¹.

* Artykuł powstał w ramach projektu centralnego IPN – KŚZpNP: „Struktury i działalność Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej”.

¹ Warte wskazania są: J. Eisler, *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014; M. Garyga, *Dekada agonii. Komitet Krakowski PZPR w świetle materiałów partyjnych 1981–1990*, Warszawa 2014; J. Kazimierski, *PZPR w województwie katowickim wobec NSZZ „Solidarność” w latach 1980–1982*, Katowice 2014; R. Spalek, *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa–Poznań 2014; M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*,

To zainteresowanie widoczne jest również wśród społeczeństwa, co ma swoje potwierdzenie choćby w udziale niehistoryków w konferencjach poświęconych zagadnieniom dotyczącym tej minionej formacji politycznej². Niemiała jest to niewątpliwie zasługa – zarówno na polu naukowym, jak i popularyzatorskim – z jednej strony ośrodków naukowo-badawczych, które w tej materii prowadziły lub prowadzą projekty badawcze³, z drugiej strony Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, który z kolei na mocy ustawy⁴, obok zadań edukacyjno-naukowych⁵, przygotowuje i publikuje katalogi zawierające dane osobowe i przedstawiające karierę partyjną osób zajmujących kierownicze stanowiska w byłej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej⁶.

Stan badań nad PZPR pozostawia jednak wiele do życzenia. Mimo upływu 25 lat od transformacji ustrojowej, mamy sporo białych plam dotyczących struktury partii i jej działalności w różnych obszarach życia społeczno-państwowego. Nie dokonując analizy tego, co już wiemy, albo odwrotnie, czego jeszcze nie wiemy, na temat funkcjonowania PZPR – bo i niniejszy tekst z założenia nie ma charakteru przeglądownego⁷ – podkreślenia wymaga fakt, iż PZPR była partią zaangażowaną, w mniejszym lub większym stopniu, we wszystkie dziedziny życia. Nie inaczej więc było w PRL-u z wymiarem sprawiedliwości. Z tego punktu widzenia interesujące wydają się być pytania o funkcjonowanie sądownictwa w warunkach kierowania państwem polskim przez władzę ludową, o wpływ PZPR na obowiązujące prawo, na kształt organizacyjny sądów i innych organów ochrony prawnej oraz na ich działalność,

Warszawa 2014; K. Zawadka, *Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie 1948–1956. Struktura – ludzie – mechanizm funkcjonowania*, Lublin 2014; P. Brzeziński, *Zapomniani dygnitarze. Pierwsi sekretarze Komitetu Wojewódzkiego PPR/PZPR w Gdańsku 1945–1990. Szkice biograficzne*, Gdańsk 2013; S. Drabik, *Elita polityczna krakowskiej PZPR w latach 1956–1975*, Kraków 2013; D. Magier, *System biurokratyczny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w województwie białkopodlaskim w latach 1975–1990*, Radzyń Podlaski 2013.

² „Partia komunistyczna w Polsce – struktury, ludzie, dokumentacja” (Radzyń Podlaski, 26–27 maja 2011 r.); „Elity komunistyczne w Polsce” (Lublin, 19–20 września 2013 r.); „Partia, państwo, społeczeństwo” (Warszawa, 5–6 listopada 2014 r.).

³ Instytut Studiów Politycznych PAN [projekty: „Instytucje państwa totalitarnego. Polska 1944–1956” (1994), „Centrum decyzji politycznych w Polsce 1948–1970” (2000), „Centrum władzy w Polsce 1970–1981” (2008)]. Interesująco wygląda również inicjatywa wydawania rocznika naukowego: „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja” (www.komunizm.net.pl).

⁴ Art. 52a pkt 8 i art. 53 ustawy z 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. 2014 poz. 1075 tekst jednolity).

⁵ Projekt centralny IPN – KŚZpNP: „Struktury i działalność Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej”.

⁶ Zob.: www.katalog.bip.ipn.gov.pl.

⁷ O stanie badań: D. Stola, *Wstęp*, [w:] *PZPR jako machina władzy*, red. D. Stola, K. Persak, Warszawa 2012. Zob. też bibliografie w wyżej wskazanych publikacjach. W przygotowaniu wydawnictwa internetowego: komunizm.net.pl jest specjalny numer traktujący o stanie badań dotyczących PZPR: *Historiocy o historiografii dotyczącej PZPR*.

a także o wewnątrzpartyjne struktury i rozwiązania stworzone do oddziaływania (czy też współdziałania, jeśli założymy, że takie istniało) PZPR na wymiar sprawiedliwości.

Te dość szeroko ujęte zagadnienia częściowo zostały omówione w literaturze przedmiotu. Zwłaszcza cenne i interesujące są spostrzeżenia historyków poczynione na marginesie badań prowadzonych nad orzekającymi w okresie stalinowskim wojskowymi sądami rejonowymi i wojskową prokuraturą ukazujące relacje na linii partia – wymiar sprawiedliwości⁸. Mechanizmy działalności PZPR w poruszonym zakresie po roku 1956 ciekawie zostały zaprezentowane w książce Krzysztofa Madeja o przestępczości gospodarczej w okresie gomułkowskim, którą równie dobrze, jak sądzę, można by zatytułować: „PZPR a przestępczość gospodarcza w latach 1956–1970”⁹. Warto również wspomnieć opracowania traktujące o powszechnym wymiarze sprawiedliwości, w których można odnaleźć informacje na temat sposobu działania PZPR w tym obszarze: książka Jubilata *O prawie i sądach początków Polski Ludowej* (Białystok 1999) i londyńska publikacja Andrzeja Rzeplińskiego *Sądownictwo w PRL* (1990). Wreszcie na koniec nie można nie wspomnieć o pozycji Ryszarda Walczaka, która swoim tytułem zdaje się wyczerpywać podjętą przyczynkarsko w artykule problematykę, a mianowicie: *Sprawowanie kierowniczej roli partii w sądach i prokuraturze w Polsce Ludowej* (Warszawa 1987). Choć pod względem poznawczym jest to książka istotna – przedstawia kulisy funkcjonowania sądownictwa PRL-u i okoliczności tworzenia prawa w strukturach partyjnych – to pod względem języka widać na niej odcisnięte piętno czasu, w jakim powstała¹⁰. To bardzo krótkie podsumowanie stanu badań skłania do zgłoszenia postulatu przygotowania naukowego (całościowego pod względem chronologicznym i przedmiotowym) opracowania na temat wpływu PZPR na wymiar sprawiedliwości.

Oddziaływanie PZPR na poszczególne aspekty życia państwa odbywało się zgodnie z strukturą aparatu partyjnego i wypracowanym modelem jego funk-

⁸ D. Burczyk, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku (1946–1955)*, Gdańsk 2012; R. Leśkiewicz, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946–1955): organizacje, funkcjonowanie, procesy archiwotwórcze*, Poznań 2009; B. Łukaszewicz, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946–1955. Szkice do monografii*, Olsztyn 2000; F. Musiał, *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005; R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd Rejonowy i Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Szczecinie w latach 1946–1955*, Szczecin 2010; E. Romanowska, *Karzące ramię sprawiedliwości ludowej. Prokuratury wojskowe w Polsce w latach 1944–1955*, Warszawa 2012.

⁹ K. Madej, *Bezradność lub represja. Władze wobec przestępczości gospodarczej w PRL (1956–1970)*, Warszawa 2010.

¹⁰ Zwrócił na to uwagę już K. Madej pisząc ponadto, iż „wadą tej książki, aczkolwiek niedyskwalifikującą jej pod względem poznawczym, jest tendencja do racjonalizowania i usprawiedliwiania działań podejmowanych przez władze PZPR nawet wbrew prezentowanym faktom. Idem, *Prawo i wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości gospodarczej (1956–1970)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2006, nr 2, s. 143.

cjonowania. Na przestrzeni lat 1948–1990 ulegały one istotnym zmianom, na co wpływ miały zwłaszcza zwroty polityczne¹¹. Tak też było w okresie „odwilży” 1956 r., kiedy to wzmagająca się krytyka „błędów i wypaczeń” w działalności państwa okresu stalinowskiego i płynące hasła demokratyzacji życia publicznego, przełożyły się nie tylko na zmiany personalne w elicie władzy, ale również na przebudowę strukturalną aparatu partyjnego i zmiany w jego funkcjonowaniu.

Ekipa rządząca z Władysławem Gomułą na czele po VIII Plenum KC PZPR (19–21 październik 1956 r.) podjęła się reorganizacji wewnętrznego układu aparatu wykonawczego KC PZPR, odchodząc od dotychczasowego modelu opartego na licznych wydziałach i zastępując je komisjami problemowymi składającymi się w znacznej mierze z działaczy społecznych, niezwiązanych z etatowym zatrudnieniem z partią. Nowo utworzone ciała miały mieć zwłaszcza charakter doradczy i opiniodawczy w zakresie istotnych problemów działalności partyjnej. Przebudowa struktury aparatu partyjnego nie oznaczała jednak zmiany jego zadań. O ich trwałości przypomniał na Krajowej Naradzie Aktywu Partyjnego Gomułka mówiąc o aparacie partyjnym, iż „jest potrzebny po to, aby bezpośrednio wiązać instancję partyjną z bezpartyjnymi dla ich mobilizacji politycznej [...] potrzebny jest do realizowania w życiu linii partii, a równocześnie przekazywania instancji nastrojów, opinii, inicjatyw i dezyderatów mas”¹². Tak więc nowo tworzone organy w postaci komisji miały stanowić pas transmisyjny między partią a społeczeństwem, skutecznie na ten drugi podmiot oddziaływując. Zmiany te, jak uważa Włodzimierz Janowski, były zjawiskiem ubocznym towarzyszącym próbom demokratyzacji życia społeczno-politycznego w kraju i zostały wymuszone przez KC, a w całokształcie przez wypadki polityczne i nastroje społeczne¹³.

Wymiar sprawiedliwości, jak wiemy z literatury przedmiotu, stanowił jeden z istotnych elementów polityki władzy ludowej już od samego początku budowania po II wojnie światowej na ziemiach polskich nowego ustroju. Wykorzystany został instrumentalnie przez komunistów w bieżącej walce politycznej i tym narzędziem – realizacji planów rządzącej partii – pozostał do końca istnienia PRL-u. Bardzo szybko instancje partyjne zaangażowały się w podporządkowywanie organów sądowno-prokuratorskich (nie wspominając już o organach bezpieczeństwa) założeniom ideologicznym i przyjętej polityce karnej. Do 1956 r. obszar „sprawiedliwości” w wewnątrzpartyjnym ukła-

¹¹ Zob. W. Janowski, *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948–1990 (zarys problematyki)*, cz. I, „Teki Archiwalne” (dalej: TA) 1996, t. 1(23); idem, *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948–1990*, [w:] *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, red. K. Persak, Warszawa 2000.

¹² W. Gomułka, *Przemówienia, październik 1956 – wrzesień 1957*, Warszawa 1957, s. 79.

¹³ W. Janowski, *Ustrój władz...*, cz. I, s. 32.

dzie¹⁴ znajdował się w gestii Wydziału Administracyjnego KC PZPR¹⁵. Wspomniane wcześniej przeobrażenia „odwilżowe” skutkujące likwidacją niektórych wydziałów, w tym i Wydziału Administracji, spowodowały przejęcie tego odcinka znajdującego się w zainteresowaniu PZPR przez utworzoną w lutym 1957 r. na posiedzeniu Sekretariatu KC PZPR jedną z komisji problemowych, a mianowicie Komisję KC PZPR do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego (dalej: Komisja KC)¹⁶.

Obsługę prac Komisji KC zapewniał etatowy sekretarz wraz z zespołem podległych pracowników. Ówczesnym sekretarzem KC PZPR odpowiedzialnym za problematykę związaną z bezpieczeństwem państwa i wymiarem sprawiedliwości był Jerzy Albrecht¹⁷. On też przewodniczył Komisji KC. Z kolei sekretarzem zapewniającym wraz z aparatem wykonawczym obsługę jej prac został Jan Hessel¹⁸. W ramach Komisji KC powołano ponadto dwa zespoły: Wymiaru Sprawiedliwości, którym kierował sekretarz Tadeusz Wieczorek oraz Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego na czele z sekretarzem R. Bonawenturskim. Analogiczne komisje, w celu wzajemnego powiązania i współpracy instancji partyjnych z aktywem i organizacjami partyjnymi Milicji Obywatelskiej, prokuratury, sądów i adwokatury, miały powstać we wszystkich Komitetach Wojewódzkich PZPR. Warto zwrócić uwagę, iż na pierwszym posiedzeniu Komisji KC, które miało miejsce 9 lipca 1957 r. przewodniczący Albrecht zapowiedział konieczność dokonania zmian w jej składzie poprzez rozszerzenie w związku ze zmianami personalnymi, jakie w międzyczasie zaszły na kierowniczych stanowiskach w resortach¹⁹ objętych problematyką działania Komisji KC²⁰.

Komisja KC zakresem swego funkcjonowania objęła zagadnienia resortów, tj. Ministerstwo Sprawiedliwości (sądownictwo powszechne i dla nieletnich, domy wychowawcze, więziennictwo, wydawnictwa prawnicze) i Ministerstwo

¹⁴ Z ramienia ścisłego kierownictwa partyjnego – Sekretariatu KC PZPR – nadzorowany przez Bolesława Bieruta, a po jego śmierci w 1956 r. przez sekretarza KC Władysława Matwina.

¹⁵ W. Janowski, *Organizacja, kancelaria i zawartość akt Wydziału Administracyjnego KC PZPR (1948–1990)*, TA 2000, t. 5(27), s. 23–25.

¹⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Komitet Centralny PZPR (dalej: AAN, KC PZPR), V/50, Protokół nr 130 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR, 12 XII 1957, k. 134.

¹⁷ W. Janowski, *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948–1990 (zarys problematyki)*, cz. II, TA 1997, t. 2(24), s. 47.

¹⁸ Sekretarzem Komisji KC był od 12.02.1957 do 05.11.1959.

¹⁹ W lutym 1957 r. ze stanowiska ministra sprawiedliwości odeszła Zofia Wasilkowska, którą zastąpił dotychczasowy Prokurator Generalny, Marian Rybicki. Po nim, do 8 maja 1957 r., obowiązki objął Marian Mazur, kiedy to na stanowisko Prokuratora Generalnego powołano Andrzeja Burdę.

²⁰ W pierwszym posiedzeniu Komisji KC wzięli udział: Jerzy Albrecht, Władysław Wicha, Ryszard Dobieszak, Kazimierz Kosztirko, Stefan Kurowski, Jerzy Bafia, Michał Kulczycki, Jan Hessel, Tadeusz Wieczorek. Zgodnie z treścią protokołu załączono do niego skład Komisji KC. Niestety, nie zachował się on przy protokole. AAN, KC PZPR, 237/XIV-156, Protokół nr 1 zebrania Komisji KC, 9 VII 1957, k. 10.

Spraw Wewnętrznych (Milicja Obywatelska, Służba Bezpieczeństwa, orzecznictwo karno-administracyjne), a także Prokuratury Generalnej, Adwokatury, Głównego Arbitrażu Państwowego i Zrzeszenia Prawników Polskich. Zadaniem Komisji KC było analizowanie problemów znajdujących się w jej gestii i podejmowanie w tym zakresie głównych kierunków działania terenowych instancji i organizacji partyjnych, przygotowywanie informacji, ocen, postulatów dla kierownictwa partyjnego, a także realizowanie wytycznych i postanowień zatwierdzonych przez kierownictwo partyjne²¹. Podczas wspomnianego pierwszego zebrania Komisji KC sprecyzowano, że nie może ona zastępować poszczególnych resortów w zakresie ich działania, ani też omawiać problemów, jak to określono, „nie mających szerszego, zasadniczego charakteru” jako przykład podając sprawę zabezpieczenia porządku na jezdniach. Zwrócono jednak uwagę na konieczność zajęcia się przez Komisję KC omawianiem projektów ustaw o szczególnym znaczeniu²².

Analiza zadań postawionych przed instancjami partyjnymi i ich organami wykonawczymi, w interesującym nas przypadku przed Komisją KC PZPR do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego oraz przyjrzenie się ich realizacji stanowi niewątpliwie cenny materiał w odtwarzaniu obrazu (zarówno w płaszczyźnie założeniowej i faktycznej) funkcjonowania PZPR w wymiarze sprawiedliwości.

Luty 1957 r., od kiedy Komisja KC zaczyna swoje formalne działanie, to czas, w którym I Sekretarz KC PZPR, Gomułka, prowadził już politykę określaną w historiografii mianem „odwrotu od października”. Widoczne od końca 1955 r. przemiany zachodzące w wymiarze sprawiedliwości, postępująca liberalizacja w orzecznictwie sądów, próby przededefiniowania pojęcia praworządności i roli prokuratury w systemie organów państwowych, przywrócenia niezawisłości sędziowskiej demokratycznego państwa prawa, a także odrzucenia stalinowskiego ustawodawstwa, zwłaszcza w zakresie prawa karnego, stają się w sporej części, niejako z dnia na dzień, tylko wspomnieniem i niespełnioną nadzieją. PZPR rozpoczyna kontrofensywę w stosunku do środowiska prawniczego, które to w „odwilżowych” dniach '56 r. oddolnie kierowane oczekiwaniami społecznymi stało się inicjatorem walki o demokratyzację wymiaru sprawiedliwości.

Jednym z pierwszych kroków władz partyjnych było podjęcie działań zmierzających do podporządkowania Zrzeszenia Prawników Polskich, będącego organizacją skupiającą wszystkie środowiska prawnicze i przekierowania jej

²¹ To ostatnie zadanie najczęściej było realizowane w postaci narad partyjnych sędziów i prokuratorów, czy narad sekretarzy POP z organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Przykładowe zob. AAN, KC PZPR, 237/XIV-216, Realizacje uchwały Sekretariatu KC PZPR z 20.09.1961 r. w sprawie polityki karnej, [1962–1963].

²² Ibidem, 237/XIV-156, Protokół nr 1 zebrania..., k. 11–12.

działalności z torów, które nie podążały wówczas w kierunku oczekiwanym przez partię. Na październikowym posiedzeniu Komisji KC PZPR do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego w 1957 r. sekretarz Albrecht mówił: „Sytuacja w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości jest trudna, nasilenie przestępczości duże, a stan umysłów środowiska wymiaru sprawiedliwości tkwi w okresie III czy VIII Plenum, nie jest zwrócony w przyszłość. Postawa środowiska sędziowskiego i prokuratorskiego nie dość uwzględnia konieczność i potrzebę obrony państwa i społeczeństwa przed przestępczością. Pojawiła się formalna koncepcja niezawisłości sędziowskiej, co podważa autorytet sądu i prokuratury [...]. Specjalne zagadnienie stanowi adwokatura, gdzie widać poważną aktywizację środowisk obcych i wrogich. Chodzi o zerwanie w środowisku prawniczym z postawą zwróconą w przeszłość [...]. Środowisko prawnicze musi zrozumieć, że stać musi w obronie władzy ludowej; w tej sprawie nie może być żadnych kompromisów. [...] Nie można się bez przerwy podkładać pod koniunkturalne nastroje środowiska prawniczego. A w ZPP najaktywniejsze środowiska, to nie środowiska partyjne, ale chadeckie i endeckie. [...] nie jest ono ośrodkiem oddziaływania politycznego na środowisko prawnicze”²³. Wtórował mu wówczas sekretarz Komisji KC Jan Hassel stwierdzając, że „nienormalna jest taka sytuacja, że sekretarza generalnego Zrzeszenia trzeba miesiącami przekonywać o słuszności linii partii”²⁴.

W staraniach o przezwycięzenie „marazmu”, „dogmatyzmu” i „sekiarstwa” istniejącego w środowisku prawniczym i przywrócenie w nim właściwej postawy ideowej, członkowie Komisji KC proponowali przede wszystkim wzmocnić personalnie ZPP, na margines organizacji przesuwając osoby „o niemarksiistowskich, rewizjonistycznych poglądach” i doprowadzić do zmiany kierownictwa redakcji „Prawa i Życia” – organu prasowego Zrzeszenia, które obciążano największą odpowiedzialnością za zaistniały w wymiarze sprawiedliwości stan rzeczy²⁵. „Trzeba zmobilizować siły partyjne i poza partyjne do walki z najbardziej agresywnymi ośrodkami, które pchają nas na pozycje antysocjalistyczne, jak np. większość środowisk adwokackich” – mówili członkowie Komisji KC. „Albo organy wymiaru sprawiedliwości będą strzegły interesów społecznych” – ostrzegali – „albo państwo będzie zmuszone odwołać się do organów specjalnych – czego my chcemy uniknąć, ale jak będzie trzeba to to przeprowadzimy”²⁶.

²³ AAN, KC PZPR, 237/XIV-156, Protokół z posiedzenia Komisji KC do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego, 12 X 1957, k. 58.

²⁴ Ibidem, k. 60.

²⁵ Szerzej: D. Maksimiuk, *W sprawie demokratyzacji wymiaru sprawiedliwości. „Prawo i Życie” i inne czasopisma prawnicze w roku 1956 w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2011, t. 63, z. 1.

²⁶ AAN, KC PZPR, 237/XIV-156, Protokół z posiedzenia Komisji KC..., 12 X 1957, k. 65.

Widoczna chęć podporządkowania środowiska prawniczego władzy i polityce partii, w krótkim czasie przybrała kształt konkretnych działań. Powołano nowy skład redakcji „Prawa i Życia”, zmodyfikowano profil pisma, zakładając poszerzenie kręgu odbiorców o sędziów i prokuratorów, których z kolei starano się przekonać do linii partii. Po złożeniu 22 października 1957 r. na posiedzeniu Zarządu Głównego ZPP rezygnacji ze stanowiska redaktora naczelnego przez Aleksandra Bachracha, nowym kierownikiem pisma został sędzia Sądu najwyższego Stanisław Gross²⁷.

Zmieniono władze Zrzeszenia Prawników Polskich²⁸, które jeszcze przed oceną partyjną samokrytycznie stwierdziło, iż postawiona na plenum Zarządu Głównego ZPP w maju 1957 r. teza „o konieczności wpływania na kształtowanie świadomości sędziów i prokuratorów oraz stanowczego przeciwstawienia się tendencjom antysocjalistycznym w tej dziedzinie nie znalazła wyrazu w konkretnej działalności Zrzeszenia”²⁹. Stanisław Gross, który został również nowym sekretarzem generalnym ZPP w swoim wystąpieniu na V Plenum ZG ZPP 7–8 grudnia 1957 przypomniał o zadaniach ZPP ujętych w statucie organizacji³⁰ i zapewnił, że „zaktywizowanie się Zrzeszenia dla obrony i poparcia linii politycznej [...] to zarazem konieczny warunek zapewnienia prawnikom polskim odpowiedniej pozycji wśród sił społecznych”³¹. Ponadto, Zrzeszenie zostało silniej upartyjnione, co było skutkiem zobowiązania przez Podstawowe Organizacje Partyjne sądów, prokuratury i adwokatury członków partii do aktywnego udziału w ZPP i przejęcia w nim kierowniczej roli³². Przy Zarządzie Głównym ZPP powstał zespół partyjny, który ściśle współpracował z Komisją KC³³. Zwiększył się udział przedstawicieli partii w Prezydiach

²⁷ *Kronika*, „Prawo i Życie” (dalej: PiŻ) 1957, nr 26/27, s. 2.

²⁸ Na V Plenum ZG ZPP z 7–8 grudnia 1957 r. przyjęto rezygnację Aleksandra Bachracha z funkcji sekretarza generalnego ZPP. *V Plenum ZG ZPP*, PiŻ 1957, nr 26/27, s. 2.

²⁹ AAN, KC PZPR, 237/XIV-156, Notatka o aktualnej sytuacji Zrzeszenia Prawników Polskich i jego najbliższych zadaniach [październik 1957], k. 71.

³⁰ § 7 statutu: „pkt. 1 Organizowanie ogółu prawników polskich do aktywnego udziału w budownictwie socjalistycznym i umacnianiu praworządności socjalistycznej oraz walce o trwałą pokój i postęp. pkt. 2 Współdziałanie z organami państwowymi, organizacjami politycznymi, społecznymi i gospodarczymi w umacnianiu praworządności socjalistycznej i w kształtowaniu prawa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”.

³¹ *Fragmety referatu Stanisława Grossa*, PiŻ 1957, nr 26/27, s. 2.

³² Na posiedzeniu Komisji KC z 7 maja 1957 r., na którym omawiano przygotowania do zjazdu ZPP z zadoleniem mówiono o układzie politycznym w organizacji. Na ogólną liczbę członków ZPP ponad 40% mieli stanowić członkowie PZPR. AAN, KC PZPR, 237/XIV-156, Protokół z posiedzenia Komisji KC do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego, 7 V 1959, k. 193.

³³ Na zebraniu zespołu z udziałem Hessela 7 grudnia 1957 r. szczególny nacisk został położony na konieczność wzmocnienia wpływu partii na linię działania ZPP, aktywizację członków partii w ramach ZPP i zwiększenie oddziaływania partii na środowisko prawnicze. *Ibidem*, Notatka z prac Komisji KC [grudzień 1957], k. 52.

Zarządów Okręgowych ZPP oraz w Komisjach do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego przy Komitetach Wojewódzkich PZPR. Przykładowo Komisja przy KW PZPR w Białymstoku we wrześniu 1957 r. liczyła 19 członków. W jej skład wchodziło 12 członków Plenum KW oraz 7 działaczy partyjnych pracujących w poszczególnych pionach (z milicji 6, z bezpieczeństwa 2, z sądownictwa 2, z prokuratury 2, z więziennictwa 2, z wojska 3, z rad narodowych 2, z aparatu partyjnego 1), co i tak postulowano zmienić w kierunku dokooptowania: 2 aktywnych działaczy partyjnych robotników z zakładów produkcyjnych, 2 ławników sądowych działaczy partyjnych pracujących w pionie handlu, 1 kuratora – nauczyciela z pionu oświatowego. „Od chwili powołania Komisji przez Plenum KW [PZPR w Białymstoku – dop. D.M.] – pisali do KC jej członkowie – działalność jej na ogół jest pozytywna. [...] Pozytywnym wydaje się jest to, że Prezydium Komisji jest aktywne z racji partyjnych stanowisk w instancji partyjnej”³⁴.

W 1957 r. rozpoczęto przygotowania do kolejnego – V Zjazdu ZPP pod kątem „umocnienia pozycji partyjnych”, który się odbył 24–27 maja 1959 r. W informacji dla Biura Politycznego KC PZPR opracowanej w związku z tym wydarzeniem przez Komisję KC napisano wówczas, że „dzięki pomocy partii i dokonanych – w wyniku partyjnej oceny pracy ZPP – zmianom we władzach ZPP oraz redakcji »Prawa i Życia« zostały w poważnym stopniu przezwyciężone” antysocjalistyczne, burżuazyjne poglądy i teorie rozwojowe w środowisku prawniczym, umocnione pozycje partyjne w ZPP (przyciągnięto do pracy w ZPP w większym zakresie prokuratorów) oraz stworzone „warunki dla wzmocnienia oddziaływania partii poprzez Zrzeszenie na różne środowiska prawnicze oraz przeciwstawienia się tendencjom antysocjalistycznym występującym szczególnie w adwokaturze”³⁵. Warto jednak zaznaczyć, iż działalność ZPP pozostawiała, mimo pozytywnych ocen, jeszcze wiele do życzenia. Przygotowując się do VI Zjazdu Wydział Administracyjny KC PZPR stwierdził, iż V „Zjazd uczynił zbyt mało, by z węzłowej problematyki wymiaru sprawiedliwości wyciągać praktyczne wnioski dla działalności ZPP”³⁶.

Podjęmowane próby pozyskania środowiska prawniczego zmierzały niewątpliwie do takiego zorganizowania wymiaru sprawiedliwości, by stał się on możliwie najdoskonalszym narzędziem w rękach PZPR w zakresie realizacji jej

³⁴ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komitet Wojewódzki PZPR (dalej: APB, KW PZPR), 2135, Informacja o pracy Komisji do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego, 17 IX 1957, k. 30.

³⁵ Cyt. za: T. Kisielewski, *Październik 1956 – punkt odniesienia: mozaika faktów i poglądów, impresje historyczne*, Warszawa 2001, s. 430.

³⁶ APB, KW PZPR, 2124, Notatka Wydziału Administracyjnego KC PZPR w sprawie przygotowań do VI Zjazdu ZPP, 18 X 1962, k. 154–163.

polityki. Płaszczyzna organizacyjno-kadrowa to jednak tylko jedna strona medalu. System prawa to drugi element, który miał być spójny z założeniami ideologicznymi i te założenia realizować. Stąd kolejnym przedsięwzięciem Komisji KC było w szybko zmieniającej się rzeczywistości popaździernikowej '56 bardzo sprawne zajęcie stanowiska w kwestii działalności Komisji Kodyfikacyjnej. Ciało to powołane do życia przy ministrze sprawiedliwości otrzymało zadania przygotowania ustaw i kodeksów z niemal wszystkich dziedzin prawa³⁷ oraz, w razie uznania przez ministerstwo za wskazane, opiniowania nowych ustaw, które miałyby ukazać się przed zakończeniem ogólnej kodyfikacji. Umocowanie prawne Komisji, autonomia jaką otrzymała, „społeczno-naukowy” skład stanowiły elementy dające na przyszłość gwarancje niezależności prowadzonych prac i wysokiego poziomu tworzonego prawa³⁸. Niedługo po październikowym Plenum okazało się, że taki układ nie jest dla władz do przyjęcia. Podczas lipcowego posiedzenia Komisji KC w 1957, z którego protokół szczęśliwie się zachował, proponowano by już w najwcześniejszych stadiach dyskusji kodyfikacyjnych urządzać konferencje konsultacyjne z KC, na których „przedstawiciele KC mogliby zyskiwać orientację co do linii prac Komisji, a członkowie Komisji informować się o wytycznych polityki Partii i Rządu – tej polityki, której urzeczywistnieniu mają przecież służyć przygotowywane w Komisji akty ustawodawcze”³⁹. W tym przypadku członkowie Komisji KC byli zgodni co do konieczności „inspiracji” partyjnych członków Komisji Kodyfikacyjnej ze strony Komitetu Centralnego. Sporny okazał się kształt, jaki miała przybrać owa „inspiracja”. Zygmunt Opuszyński wysunął koncepcję powołania grupy partyjnej członków Komisji Kodyfikacyjnej. Koncepcję tę skrytykował z kolei Stanisław Gross upatrując w takim zespole tylko formalną możliwość wypracowania stanowiska partyjnego. Zaproponował zaś powołanie przy Komisji KC specjalnego zespołu do opracowania podstawowych konstytucyjnych problemów wymiaru sprawiedliwości jako wytycznych dla prac Komisji Kodyfikacyjnej, które miałyby być prezentowane na specjalnych naradach. Natomiast w ocenie byłej minister sprawiedliwości Zofii Wasilkowskiej wystarczające byłoby utworzenie punktu informacji partyjnej, gdzie „członkowie komisji i aktywni partyjni” mogliby zapoznać się z dokumentacją/materiałami „informacji partyjnej”. Sprawę wydawał się zamykać Zenon Kliszko, który jednak widział potrzebę zwoływania zespołów partyjnych w celu przedyskutowania i zajmo-

³⁷ Kodeksy prawa sądowego (cywilnego i karnego), ustawy o: ustroju sądów, adwokaturze, więzienictwie, prawo międzynarodowe prywatne.

³⁸ Zob. P. Fiedorczyk, *O powstaniu, strukturze organizacyjnej i trybie prac Komisji Kodyfikacyjnej z 1956 roku*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolate pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin. Księga II* (kom. red. M. Mikołajczyk i in.), Białystok–Katowice 2010.

³⁹ AAN, KC PZPR, 237/XIV-156, Notatka informacyjna o Komisji Kodyfikacyjnej [1957], k. 17.

wania partyjnego stanowiska⁴⁰. Te ukazane kulisy dyskusji przeprowadzonej na posiedzeniu Komisji KC pokazują, jak nieśmiało, ale konsekwentnie partia zmierzała do podporządkowania tego istotnego organu, by w kolejnych latach zupełnie pozbawić go pierwotnego, autonomicznego charakteru, na co zwrócił już uwagę w swoich badaniach Piotr Fiedorczyk⁴¹. Podniesiona przez niego hipoteza znajduje, jak widać, potwierdzenie w dokumentach partyjnych. Tak jak wskazany w publikacji badacza projekt kodeksu karnego z 1968 r.⁴² tak i wiele innych aktów prawnych wydanych po 1956 r. było przedmiotem rozważań Komisji KC i wymagało jej akceptacji, by stać się prawem powszechnie obowiązującym. Jeszcze w listopadzie i grudniu 1957 r. przedmiotem obrad Komisji KC uczyniono ustawy o adwokaturze i więziennictwie⁴³.

W końcu dla zapewnienia pożądanego kierunku prac wymiaru sprawiedliwości i prokuratury decydenci polityczni kusili się kreować rzeczywistość. Tak było z zagadnieniem przestępczości gospodarczej, z którego to po okresie „odwilży” uczyniono niebotycznych rozmiarów problem społeczno-państwowy⁴⁴. Wykorzystując argument zbyt liberalnego orzecznictwa sądów w sprawach gospodarczych podjęto, oprócz kroków *stricte* kadrowych, także działania ustawodawcze⁴⁵. To kolejna kwestia, która wypływa z analizy dokumentacji partyjnej z 1957 r. W liście sekretarza Albrechta do I sekretarza komitetów wojewódzkich PZPR czytamy, iż w celu szybkiego przewyciężenia „bierności” i „braku ofensywności politycznej sądów i prokuratur w sprawach gospodarczych należy: „a) w oparciu o akty partyjne sądów zgodnie z zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 06.09.1957 r. – skierować do orzekania w sprawach o korupcję, przestępstwa gospodarcze, chuligańskie i bandyckie najbardziej kwalifikowanych, doświadczonych i politycznie dojrzałych sędziów (dotyczy to przede wszystkim sądów wojewódzkich i miejskich); b) spowodować w prokuratorach – skierowanie do tych spraw najlepszych i najbardziej politycznie dojrzałych prokuratorów; c) zabezpieczyć wydzielenie i rozpatrywanie przez sądy najpoważniejszych z tego rodzaju spraw – poza normalną kolejnością.

⁴⁰ Ibidem, Protokół nr 2 z posiedzenia Komisji KC do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego, 23 VII 1957, k. 25–27.

⁴¹ P. Fiedorczyk, op. cit., s. 484.

⁴² Zob. też: AAN, KC PZPR, 237/XIV-524, Notatka o projekcie kodeksu karnego opracowana przez zespół powołany na posiedzeniu Komisji do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego, 27 XI 1963, k. 4.

⁴³ Ibidem, 237/XIV-156, Protokół posiedzenia Zespołu Wymiaru Sprawiedliwości, Komisji KC do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego w sprawie projektu noweli ustawy o ustroju adwokatury, 15 XI 1957, k. 90–97; ibidem, Protokół zebrania Komisji Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego dotyczący aktualnej sytuacji w więziennictwie, 14 XII 1957, k. 98–101.

⁴⁴ A. Lityński, O (nie)praworządności u progu Polski Ludowej uwag kilka, „Z Dziejów Prawa” 2005, nr 7, s. 140.

⁴⁵ Szerzej zob. we wspomnianej książce K. Madeja.

W sprawach o poważnej szkodliwości społecznej doprowadzić do rozpatrywania ich w trybie doraźnym. Odpowiednie zalecenia w tej dziedzinie otrzymali prokuratorzy wojewódzcy i prezesi sądów wojewódzkich po linii służbowej; d) udzielić pomocy organizacjom partyjnym w sądach i prokuraturze w wyjaśnieniu kadrze prokuratorsko-sędziowskiej ich zadań politycznych na tle obecnej sytuacji politycznej i gospodarczej państwa. Zapewnić organizacjom partyjnym i kadrze organów wymiaru sprawiedliwości niezbędną pomoc w pracy politycznej, a przede wszystkim systematyczną informację polityczną i gospodarczą⁴⁶. Wytuczne oparte zostały na wnioskach z narady sekretarzy Wojewódzkich Komisji do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego z 24 lipca 1957 r. oraz posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR (sierpień t.r.), na którym ponadto zaleciło ono przygotowanie dodatkowych aktów prawnych w zakresie korupcji i kradzieży⁴⁷. Już we wrześniu 1957 r. Komisja działająca przy KW PZPR w Białymstoku przygotowała plan działania, który przewidywał przeprowadzenie zebrań POP w pionie MO, prokuratury i sądownictwa z udziałem sekretarzy KW i KP w sprawie pracy na odcinku walki z przestępczością gospodarczą. Na podstawie tego planu białostocka Komisja uruchomiła, jak podała w informacji z 17.09.1957 r., „nietatowy aktyw do obsługi zebrań POP w terenie w pionie MO, Prokuratury i Sądu”. Jednocześnie wskazała na brak współpracy w tym zakresie z Komisjami działającymi na szczeblu powiatowym oraz na „zbyt luźny” kontakt i „brak dostatecznej wymiany doświadczeń lub wskazówek” z Komisją KC, choć w kwietniu 1957 r. w KC PZPR przeprowadzono naradę z sekretarzami POP z sądu wojewódzkiego, prokuratury i MO na temat roli i miejsca POP w tych pionach⁴⁸.

Zmieniający się klimat polityczny i polityczne oddziaływanie na wymiar sprawiedliwości widoczne był również w głosach sędziów. Jeden z uczestników Krajowego Zjazdu Prezesów Sądów Powiatowych i Wojewódzkich, który się odbył w dniach 27–28 września 1957 r. na temat aktualnych zadań sądów w walce z przestępczością, tak go opisywał: „Rozpoczęciu zjazdu towarzyszyła atmosfera pewnego niepokoju. Sędziowie nie byli pewni, jak należy zjazd traktować, niektórych nurtowały obawy, czy nie zanoszą się na jakąś uroczystą co prawda »odprawę« w rodzaju tych, które odbywały się w tzw. minionym, a jakże smutnym dla sądownictwa okresie, czy to nie renesans kampanijności” – pytał – „»dokręcania śruby« i wiary w skuteczność środków nadzwyczajnych”⁴⁹.

⁴⁶ AP Białystok, KW PZPR w Białymstoku, 487, Pismo sekretarza KC Jerzego Albrechta do I Sekretarza KW... [wrzesień 1957], k. 261.

⁴⁷ S. Walczak, op. cit., s. 341.

⁴⁸ APB, KW PZPR, 2135, Informacja o pracy Komisji..., k. 33.

⁴⁹ S. Pomorski, *Problemy Krajowego Zjazdu Sędziów*, „Państwo i Prawo” 1957, nr 12, s. 1123.

Komisja KC swoją działalność w przyjętej w 1957 r. strukturze prowadziła niemal do końca 1959 r. Wówczas to w wyniku powrotu do modelu organizacyjnego KC PZPR opartego o wydziały, jako podstawowe komórki funkcjonalne, utworzono ponownie m.in. Wydział Administracyjny, przy którym funkcjonowała jako jednostka pomocnicza nadal Komisja do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego z nowym „nadzorcą” tego niezmiernie ważnego odcinka życia państwowego z punktu widzenia władz politycznych, a mianowicie sekretarzem KC PZPR – Ryszardem Strzeleckim i wspierającym go kierownikiem Wydziału Administracyjnego KC PZPR – Kazimierzem Witaszewskim⁵⁰. Podobnie jak w poprzednim okresie, komisje wymiaru sprawiedliwości, bezpieczeństwa i porządku publicznego działały na szczeblu wojewódzkim usytuowane przy wydziałach administracyjnych Komitetów Wojewódzkich PZPR, jak i tworzone takie komisje na szczeblu powiatowym.

Podsumowując rozważania należy stwierdzić, iż PZPR pełniąc kierowniczą rolę w państwie była zarazem partią o charakterze państwowym, ingerując w struktury i mechanizmy działania państwa zarówno w sposób bezpośredni, jak i pośredni (uwarunkowania kadrowe, wpływ na stanowienie i egzekucję prawa). W odniesieniu do wymiaru sprawiedliwości czyniła to wykorzystując narzędzie, jakim była nomenklatura⁵¹, a także wcielając w życie przy pomocy aparatu wykonawczego – Wydziału Administracyjnego KC/Komisji KC do spraw Wymiaru Sprawiedliwości, Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego – szereg aktów tzw. prawa partyjnego⁵². Zaprezentowane epizody z działalności Komisji KC miały stanowić tylko propozycję punktu wyjścia do badań nad wpływem PZPR na wymiar sprawiedliwości. Wpływem, co do którego dziś nie ma wątpliwości, że istniał. Warto jednak byłoby pokusić się nie tylko o jego odtworzenie, ale również o ocenę skuteczności. Temat więc czeka na swego badacza.

⁵⁰ *Informator o strukturze...*, s. 67 i 111.

⁵¹ Zob. A. Paczkowski, *System nomenklatury*, [w:] *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, Warszawa 2003. W początku 1957 r. uchwałą Sekretariatu KC PZPR wprowadzono nowe zasady o nomenklaturze kadrowej. We wszystkich szczeblach instancyjnych zmieniła się nomenklatura kadr w zakresie kierowniczych stanowisk w województwie i powiecie, wymagających zgody instancji partyjnych w ten sposób, że zgody Sekretariatu KC (sekretarz resortowy) wymagało obsadzanie stanowisk prezesów sądów wojewódzkich, a zgody KW obsadzanie stanowisk wiceprezesów sądów wojewódzkich, a także prezesów sądów powiatowych. AAN, KC PZPR, V/50, Wnioski Biura Politycznego KC PZPR [kwiecień 1957], k. 25–26.

⁵² Określenie za K. Madejem, *Bezradność...*, s. 62. Autor pod tym pojęciem umieścił m.in. uchwały Sekretariatu KC PZPR, dyrektywy/wytyczne Biur Politycznego KC PZPR dla organów państwowych, których wprowadzanie w życie było następnie kontrolowane i wspomagane (wytyczne i rekomendacje dla nadzorowanych instytucji) przez Wydział Administracyjny/Komisję KC.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie
Komitet Centralny PZPR

Archiwum Państwowe w Białymstoku
Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku

Materiały źródłowe

Fragmety referatu Stanisława Grossa, „Prawo i Życie” 1957, nr 26/27.

Gomułka W., *Przemówienia, październik 1956 – wrzesień 1957*, Warszawa 1957.

Kronika, „Prawo i Życie” 1957, nr 26/27.

Pomorski S., *Problemy Krajowego Zjazdu Sędziów*, „Państwo i Prawo” 1957, nr 12.

V Plenum ZG ZPP, „Prawo i Życie” 1957, nr 26/27.

Literatura

Brzeziński P., *Zapomniani dygnitarze. Pierwsi sekretarze Komitetu Wojewódzkiego PPR/PZPR w Gdańsku 1945–1990. Szkice biograficzne*, Gdańsk 2013.

Burczyk D., *Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku (1946–1955)*, Gdańsk 2012.

Drabik S., *Elita polityczna krakowskiej PZPR w latach 1956–1975*, Kraków 2013.

Eisler J., *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014.

Fiedorczyk P., *O powstaniu, strukturze organizacyjnej i trybie prac Komisji Kodyfikacyjnej z 1956 roku*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin. Księga II* (kom. red. M. Mikołajczyk i in.), Białystok–Katowice 2010.

Garyga M., *Dekada agonii. Komitet Krakowski PZPR w świetle materiałów partyjnych 1981–1990*, Warszawa 2014.

Janowski W., *Organizacja, kancelaria i zawartość akt Wydziału Administracyjnego KC PZPR (1948–1990)*, „Teki Archiwalne” 2000, t. 5(27).

Janowski W., *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948–1990 (zarys problematyki)*, cz. I, „Teki Archiwalne” 1996, t. 1(23).

Janowski W., *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948–1990 (zarys problematyki)*, cz. II, „Teki Archiwalne” 1997, t. 2(24).

Janowski W., *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948–1990*, [w:] *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, red. K. Persak, Warszawa 2000.

Kazimierski J., *PZPR w województwie katowickim wobec NSZZ „Solidarność” w latach 1980–1982*, Katowice 2014.

- Kisielewski T., *Październik 1956 – punkt odniesienia: mozaika faktów i poglądów, impresje historyczne*, Warszawa 2001.
- Leśkiewicz R., *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946–1955): organizacje, funkcjonowanie, procesy archiwotwórcze*, Poznań 2009.
- Lityński A., *O (nie)praworządności u progu Polski Ludowej uwag kilka*, „Z Dziejów Prawa” 2005, nr 7.
- Lityński A., *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999.
- Łukaszewicz B., *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946–1955. Szkice do monografii*, Olsztyn 2000.
- Madej K., *Bezradność lub represja. Władze wobec przestępczości gospodarczej w PRL (1956–1970)*, Warszawa 2010.
- Madej K., *Prawo i wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości gospodarczej (1956–1970)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2006, nr 2.
- Magier D., *System biurokratyczny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w województwie białkopodlaskim w latach 1975–1990*, Radzyń Podlaski 2013.
- Maksimiuk D., *W sprawie demokratyzacji wymiaru sprawiedliwości. „Prawo i Życie” i inne czasopisma prawnicze w roku 1956 w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2011, t. 63, z. 1.
- Musiał F., *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005.
- Paczkowski A., *System nomenklatury*, [w:] *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, Warszawa 2003.
- Ptaszyński R., *Wojskowy Sąd Rejonowy i Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Szczecinie w latach 1946–1955*, Szczecin 2010.
- PZPR jako machina władzy*, red. D. Stola, K. Persak, Warszawa 2012.
- Romanowska E., *Karzące ramię sprawiedliwości ludowej. Prokuratury wojskowe w Polsce w latach 1944–1955*, Warszawa 2012.
- Rzepliński A., *Sądownictwo w PRL*, Londyn 1990.
- Spałek R., *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa–Poznań 2014.
- Szumiło M., *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014.
- Walczak R., *Sprawowanie kierowniczej roli partii w sądach i prokuraturze w Polsce Ludowe*, Warszawa 1987.
- Zawadka K., *Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie 1948–1956. Struktura – ludzie – mechanizm funkcjonowania*, Lublin 2014.